

VIJEST O AMNESTIJI - DAH SLOBODE

Petak, 3. kolovoza 1945.

Dugo sam spavao prve noći provedene u logoru ratnih zarobljenika u Kovinu. Probudio sam se od hodanja mnogih zarobljenika, koji su izlazili iz zgrade, te su se slobodno vrzmali po prostoru ograđenom žicom. Nije čudo što je velika masa izlazila iz zgrade, obzirom na znatan broj ljudi koji su ju sada zaposjeli, na mjesto prvobitnih "stanovnika" - svilenih buba. Vidjevši me budnoga, Vet mi reče da je već vrijeme jutarnjeg obroka, pa da moramo stati u red pred kuhinjom da primimo porciju juhe i komad bijelog kruha.

Odšetali smo do kraja reda i polako napredovali prema kuhinji, koja je bila blizu vratarnice, tj. komande logora, ali još u logorskom krugu. Komad kruha je bio za cijeli dan, a juha je bila uglavnom voda u kojoj se kuhalo "neko" povrće. Zauvijek ću osjećati neko gnušanje kad budem morao odgonetavati kakvo se povrće kuhalo u vodenastoj juhi naših samozvanih kuhara. Katkada smo odgonetnuli da se u vodi kuhalo ječmeno zrno ili obična repa. Ipak, juha je bila topla i dobivali smo ju dva puta dnevno, pa bi juhu jeo žlicom ili bi je srkao iz aluminijske porcije, ako nisi imao žlicu.

Logoraši su proizvodili razne predmete i potrepštine od aluminijskog lima, kojega je bilo dovoljno u privremenoj radionici uređenoj kod ulaza u zgradu. Lim su dobivali od aluminijskih "bombi" - u stvari odbačenih kanistra za avionsko gorivo. Američke bi "tvrđave" odbacile te kanistre prelijetajući ovo područje na putu za Ploesti gdje su bombardirali velike rafinerije zemnog ulja u Rumunjskoj. Aluminijski se lim od "bombi" dao lako rezati i oblikovati kovanjem u raznolike predmete potrebne logorašima za najosnovnije potrebe. Radionica je proizvodila porcije svih mogućih oblika i veličina, te žlice i nešto nalik češlju, zapravo neku vrst strugala za uši. Vilice i noževe ionako nismo trebali za tu bezmesnu hranu koju smo primali, a kruh se kidao u manje komade i polako žvakao - što duže da traje.

Kruh se u logor dopremao iz pekare u Kovinu, gdje su ga pravili od bijelog brašna vjerojatno iz UNRRA pošiljki. Kruh od tog brašna je imao drugačiji okus od onoga na koji smo navikli od domaćeg bijelog brašna. Žetva je već davno završila, ali nije bilo velikog uroda zbog pustošenja i nemara za vrijeme rata. Na polju izvan logora i preko puta ceste stajao je visok kukuruz koji se najviše sijao u Vojvodini i odatle se mnogo izvezio u evropske zemlje prije rata. Između širokih redova kukuruza seljaci bi sadili bundeve i lubenice. Bundeve su izvrsno rasle među kukuruzom i dosizale velik obujam, a korištene su uglavnom kao stočna hrana. Lubenice su također dobro uspjevale, a sama pomisao na njih mi je tjerala vodu na usta. Lubenicu koju

mi je dao Petar smo pojeli jučer podijelivši ju s kolegama koji su se okupili da čuju novosti i kako sam došao u Kovin. Čeznutljivo sam gledao lubenice koje su dozrijevale u kukuruzu kojih desetak metara od našeg logorišta u hladu velikog dudovog stabla.

Sastavni dio jutarnje toalete bio je posjet latrinama u prostoru ograđenom trskom pored sjeverne ograde i nešto dalje iza velike zgrade. Najviše su latrine bile posjećivane u jutarnjim satima kada su zarobljenici koristili nešto niže temperature. Kasnije bi zadržavanje u latrinama bilo vrlo neugodno zbog ljetnih vrućina, pa se tamo odlazilo samo u slučaju prijekne potrebe. Uputio sam se prvi puta do latrine, s vrlo nelagodnim sjećanjima na latrine u novosadskoj "bubari", ali su ove kovinske bile nešto bolje, ako bi ih se slučajno uspoređivalo. Potonje su bile zaklonjene iza žbunja i ograde od trske, te bolje smještene na području samoga logora. Iskopanim se uskim jarcima prilazilo po daskama, a ispred ruba jarka bio je učvršćeni nogostup od dasaka. Sjedište od oblica se nalazilo iznad i uzduž nogostupa, pa se tamo moglo dugo sjediti sve dok nas odvratni mirisi ne bi prisilili što prije napustiti to gadno mjesto. Povremeno se sipalo u jarke negašeno vapno, što je doprinijelo higijenskom stanju latrina, a za to su se brinuli sami zarobljenici.

Zarobljenici su imali svoje zapovjedništvo čiji je stožer bio odgovoran za organizaciju raznih službi koje su se brinule za održavanje reda i čistoće u logoru, pomoći kuhinji, te su odredili redoslijed grupa zarobljenika pri raspodjeli hrane. Sve su službe bile važne, ne samo za sve zarobljene časnike, nego je bilo važno i to što su u logoru obavljali neophodno potrebne radove i posebne zadatke za svoju vlastitu korist i dobrobit. Tako je postojala tzv. latrinske služba, koja je bila zadužena na vrijeme iskopati nove jarke i sigurno zatrpati stare, prije nego li se "preliju". Tako se nije moglo dogoditi da netko sklizne ili padne u otvoreni jarak, a što se zbilo s njemačkim zarobljenicima u Novom Sadu. Uskoro sam upoznao i drugu važnu funkciju latrina, a to je doznavanje novosti i brbljarija koje bi se potom širile cijelim logorom. Na koncu nitko više nije znao što je istina u naklapanjima i vijestima čiji se sadržaj izobličio pri prenošenju od usta do usta.

U logoru nije bilo, u pravom smislu, jutarnje prozivke ili apela na kome bi se okupili svi od oko 3.000 tisuće bivših časnika. U logorskoj se komandi vršio postupni popis svih zarobljenika, pa su se na poziv okupljali časnici određenog vojnog okruga. Pisari su bili glavni dobavljači novinskog papira, koji se ponajviše koristio u latrinama, pa su zato od tamo stizale novosti s izvjesnim zakašnjenjem. Neznatni su, ali neophodno potreban, ostatak novina koristili pušači za proizvodnju cigareta. U pomno izrezane trake novinskog papira umotao se "duhan", koji je u stvari bio osušeni i fino sjeckani list kukuruza ili krumpira. Nikada nisam mogao razumjeti pušače kako mogu takvo što uzeti u usta i smrdljivo dimiti.

Hrana nam se dijelila odvojeno po grupama, posebno za svaki vojni okrug. Redoslijed dolaska u red pred kuhinjom mijenjao se svakog dana, kako bi to

odredilo logorsko zapovjedništvo bivših časnika. Nakon podjele jutarnje juhe i dnevnog obroka kruha, te nužne jutarnje toalete, mogli smo se slobodno "zanimati" unutar ograđenog prostora ostatak dana. Većina bi svratila do ugovorenog mjesta, gdje bi u krugu prijatelja provodili ostatak dana u jelu, brbljanju ili igrajući raznovrsne igre. Za igre su se koristile figure napravljene od papira, otpadaka drva i aluminijske, te kamenčići koje bismo negdje skupili. Oko igrača šaha okupila bi se grupa promatrača koji su svojim primjedbama ili uputama izazvali katkada pravu buru grdnji igrača. Slično je bilo s kartaškim igrama, pa bi katkada došlo do glasnih svađa i nenadanog prekida igre. Iznenadio sam se što je bilo mnogo igračih karata u logoru koje je netko morao ovamo donijeti od kuće.

Među kartašima je bilo nekoliko starijih časnika koji su rado igrali "preferans". Mene bi stariji osječki logoraši predstavljali jedan drugome s primjedbom: "Ti se sigurno sjećaš Zvonka. On je sin advokata iz Osijeka. Znaš onog iz Krežmine ulice!" Netko se tako sjetio da je moj otac bio poznati igrač preferansa u osječkom Kasinu, pa su me pitali igram li i ja tako dobro. Preferans se igrao u grupama po tri igrača, a povremeno bi se održavali turniri između pojedinih izabranih igrača u što bržem završetku igre i pobjedi s većom razlikom. Igra preferansa bi trajala cijeli dan, a počinjala katkada s 1.000 ili čak više bodova "iznad kape" u svakoga, koje je trebalo izjednačiti s onima "ispod kape" na koncu igre. Igre su se katkada nadugo komentirale, a počesto bi došlo prepirke zbog loše izigrane karte ili svađe oko pojedine izgubljene igre zbog partnerove gluposti. Stvarno, u logoru se nije ništa bitno događalo! Upitao sam se kada će i kako početi moje preodgajanje u kovinskom logoru?

Većina je logoraša bila u ovom logoru od početka lipnja, što sam saznao od Veta. Kad je on stigao u Kovin, vlakom putujući preko Novog Sada i Vršca, zatekao je ovdje već znatan broj zarobljenih domobranskih časnika. Ukupni se broj logoraša kasnije ustalio kod oko 3.000, nakon čega nisu više pristizale veće grupe zarobljenih časnika. Povremeno su dolazile ovamo manje grupe časnika nakon preispitivanja u logoru za hrvatske časnike u Vršcu. Svima im je rečeno da će u kovinskom logoru proći tečaj za preodgajanje da bi shvatili ciljeve revolucije. Tek nakon uspješno položenog tečaja bit će dostojni postati oficiri Jugoslavenske armije. Svi su se drugovi, kao i ja, pitali kada će započeti taj tečaj za preodgajanje. Neki su od kasnijih pridošlica pričali o strahotama i mučenjima prigodom preispitivanja hrvatskih časnika koje su zadržali u Vršcu. Te priče me nisu zanimale, jer nisam poznavao imenovane više časnike. Oni su bili stariji od mene i vjerojatno pripadali generacijama a koje su rođene prije ili početkom 20. stoljeća.

Subotu sam tako proveo upoznavajući i prilagođujući se novoj okolici. Krenuo sam u našoj grupi po večernji obrok juhe, kad mi se učini, da sam prepoznao lice osobe, koja je isto čekala obrok u susjednom redu. Čovjek je izgledao vrlo jedno odjeven u prilično otrcano odijelo, pa je tako njegova vanjšina jako odudarala od osobe, koju sam poznavao. Ipak to mi je lice bilo poznato, pa

sam, nekako još nesiguran, krenuo prema redu u kojem je stajao, te ga glasno dozvao: "Satniče? Satniče Matijević? Jeste li vi to? Ja vas znam iz..." ali dalje nisam stigao. Čovjek se uspaničen naglo okrenu prema meni, te tiho reče: "Jest, točno! Ja sam bio satnik Matijević. Za Boga, nemoj se zbog toga uzbuđivati i toliko vikati. Kad dobiješ svoju porciju juhe, pođi do onog duda, gdje ćemo razgovarati u miru ako to baš želiš."

Kad je satnik primio svoj obrok uputio se brzim korakom prema dudovom stablu gdje će me čekati. Požurio sam se reći Vetu da sam prepoznao i razgovarao sa satnikom, koji je bio moj zapovjednik u 1. bitnici. Veta nisam iznenadio svojim otkrićem, jer ga je on već prije sreo, te jednom kratko razgovarao s njime. Čini se da satniku nije mnogo stalo do druženja s bivšim podređenima. Mene je zanimalo što se s njim dogodilo nakon što je napustio bitnicu, u predvečerje 14. svibnja. Zanimalo me je što se zbilo s nekima drugima, koje nisam više vidio nakon one noći, kada smo se predali Jugoslaviji nedaleko od Dravograda pred samo praskozorje 15. svibnja.

Posrkao sam juhu s ostatkom kruha i rekao Vetu da idem do jednog duda, gdje bih se trebao sastati sa satnikom. Stigao sam do tog stabla još za ranog sumraka, ali satnika nije bilo, odnosno nije na mene čekao kako mi je rekao. Pod stablom je sjedilo ili stajalo više logoraša, neki su još jeli, a ostali tiho razgovarali, pa nisam htio smetati. Nakon kraćeg vremena, odlučio sam se vratiti našem dudu, pa sam polako hodao gledajući na sve strane ne bih li negdje spasio satnika. Zašto on nije došao na dogovoreno mjesto? Zašto neće sa mnom razgovarati?

Prošao sam ispred glavnog ulaza u zgradu, gdje je bilo kretanja, u nadi da ću možda naići na satnika. Ne našavši ga među mnogobrojnim logorašima, uputio sam se prema našem, nešto podaljem, logorištu pod dudom, kad me netko iza mene zazva: "Zvonko, čekaj me, molim. Nemoj otići, Zvonko!" - Okrenuo sam se i već u sumraku spasio kako mi prilazi polako satnik Matijević. Prišavši mi, učinio mi se mnogo ljubazniji, pa mi je dotaknuo lijevu ruku, jer mu nisam pružio svoju da se rukujemo. Bivši je zapovjednik očito tražio ljubazniji ton, pa nastavi: "Žao mi je, Zvonko, što nisam bio na ugovorenom mjestu. U stvari, veselilo me je što si me prepoznao i dozvao. Znaš, Zvonko, ja sam bio tvoj zapovjednik do prije par mjeseci, ali me ti sada više NE poznaješ! Razumiješ li to? Eto, da ti bude jasno: NE POZNAJEŠ me kao zapovjednika 1. bitnice, kojoj si bio dodijeljen u Osijeku koncem 1944. Znaš, ja sam prije toga kao satnik dezertirao iz jedne druge jedinice. Molim, pokušaj razumjeti moj položaj kada sam došao u Osijek. Zato molim, zaboravi da sam bio tvoj zapovjednik u 1. bitnici."

Dakle, pomislih, bila je istina što se pričalo u novo formiranoj 1. domobranskoj bitnici s topnicima koji su "došli" iz nekih drugih jedinica. Je li to bio razlog da su bitnici dodijelili pješačku satniju ustaške vojnice s natporučnikom Vlatkom, koji je bio stalno uz satnika Matijevića pa sve do trenutka kada su zajedno napustili bitnicu? Matijevićeva je ruka skliznula niz moju lijevu ruku ili sam je

pokretom stresao, kad sam mu vrlo kratko odgovorio: “U redu, satniče! Shvatio sam što od mene tražite i ne brinite se više zbog toga!”

No, to nije bilo sve što sam očekivao od svog bivšeg zapovjednika, pa sam ga morao upitati: “Unatoč svemu što ste rekli, želim znati što vam se dogodilo, kada ste napustili bitnicu u predvečerje 14. svibnja i odjahali u smjeru prema Dravogradu ili nekamo dalje na zapad?”

Satnik se je sav ukočio, pa grubo odgovori: “To se tebe uopće ne tiče što se meni dogodilo! Ni ja tebe ne pitam, što se tebi dogodilo kasnije ili zašto si se odjednom jučer pojavio u Kovinu. Jasno! Ja se ne pletem u tvoje stvari, a to vrijedi i za tebe kad je riječ o meni. Je li to jasno?!”

Nisam se više mogao suzdržati zbog tona njegovog odgovora, a niti kako se sada ponaša prema meni, pa sam mu bijesan odbrusio: “Jest! Jasno mi je, satniče! Ali mi niste odgovorili na moje pitanje, zašto ste napustili bitnicu bez brige za bilo koga i bez ikakve zapovijedi svojim vojnicima? Vi ste napustili svoje topnike bez ijedne riječi savjeta ili utjehe. Vi niste ponovno SAMO DEZERTIRALI! Nije me više briga za vaše priče i razloge, jer ste i sami rekli da to nije moja stvar. Ipak, želim vam još reći da sam konačno zadovoljan što nemam s vama više nikakve veze, kao ni s vašim arogantnim načinom ophođenja prema podređenima. Posebno mi je drago da vas više ne moram poznavati kao svog bivšeg zapovjednika!”

Jako sam se uzбудio i bio na najboljem putu da satniku okrenem leđa, kad se on ponovno oglasi: “Zvonko, mnogo si se promijenio od našeg posljednjeg razgovora. Sigurno si prošao kroz mnoge teškoće i nedaće da možeš tako sa mnom razgovarati. Jest, točno je da sam napustio bitnicu bez riječi. Nije bilo ničega što bih još mogao učiniti za bitnicu, dok je meni jedino preostalo nekako se pokušati spasiti. Ti i sam znaš kako je tamo bilo, zar ne? Nisam uspio prijeći preko Drave, ali smo stigli još dosta daleko na zapad do desne obale Drave. Tada smo čuli da su Englezi vratili sve zarobljene Hrvate te ih predali partizanima. Partizani su ih potom sve pobili na putu od Bleiburga do Dravograda. Iako je rat već završio tjedan dana ranije. Za nas će biti najbolje da pokušamo sve to zaboraviti čim prije. Zaboravimo rat! Zaboravi mene, Zvonko, molim! To je najbolji savjet koji ti mogu dati. Pretvaraj se kao da me nisi ovdje sreo, molim! Pođi sa srećom svojim putem i zaboravi sve o ovom našem susretu!”

Nakon tih se riječi satnik Matijević udalji, te nestane u gužvi šetača koji su izašli pred zgradu da se nadišu svježijeg noćnog zraka prije nego odu na spavanje u zagušljive prostorije “bubare”. Razumna je bila želja satnika da sve što prije zaboravimo. Nisam mogao dokučiti razloge zašto on ne želi da se spominje njegova služba i dužnosti kao zapovjednika bitnice u Osijeku i kod povlačenja. Nije moguće da je satnik počinio neki ratni zločin? Možda je zatajio da je uopće bio u Osijeku, kako ga se ne bi dovelo u ikakvu vezu s

ustaškim pukovnikom Štirom? Znao sam da satnik nije bio čvrsta i karakterna osoba, on je u stvari bio slabić koji se više brinuo za užitke u životu: za dobro jelo i piće, te lijepe žene. Krenuo sam polako prema našem logorištu, pa sam se s izvjesnim čuđenjem i nevjericom pokušavao prisjetiti nekih detalja naših prijašnjih susreta. Konačno sam odlučio da zaboravim satnika zauvijek. Satnik nije pokazivao bilo kakvu brigu i solidarnost prema nama, mlađim časnicima u bitnici, pa nije vrijedno trošiti vrijeme i misli na tako bezvrijednu osobu. Nikada više nisam vidio satnika Matijevića ili čuo što je bilo s njime kasnije. Vratio sam se smiren i zaspao na mekom tlu ispod našega duda.

U nedjelje, trećeg dana mog boravka u Kovinu, moja je novostečena dnevna rutina krenula posve drugim tijekom. Taj je jutarnji prekid rutine došao meni u dobar trenutak pa mi je omogućio da se prilagodim novim neugodnostima te pokušam obuzdati svoju malodušnost. Osjećaji tjeskobe su me obuzeli u tom omeđenom okolišu, a bez nekih izgleda na skoro rješenje. Do prekida je došlo zbog mise koja se održavala svake nedjelje za sve logoraše. Ispod velikog duda posred logorskog prostora postojao je jednostavno skrpani oltar.

Unaokolo dudovog stabla okupili bi se zarobljenici i prisustvovali istodobnom bogoslužju triju vjeroispovijesti i to: katoličke, pravoslavne i muslimanske. Čudan je bio taj trostruki obred, od kojega se jedva što vidjelo, a još manje moglo čuti kod udaljenosti od samo kojih desetak metara. Priključio sam se okupljenim vjernicima s kojima me je povezivala sudbina osoba bez slobode i pod prisilama tamnovanja. U meni se tada polako stala smirivati bura osjećaja, pa sam postao svjestan činjenice da je već najgore za mnom. Osjećao sam da ću preživjeti sve te nedaće i da ću jednom opet moći živjeti kao slobodan čovjek. Kada će to biti pisalo je u zvijezdama ili negdje drugdje?

Općenito su osjećaji i misli, nas zarobljenika, bile pesimistične, a nastojali smo o tome ne govoriti. Svatko bi se povlačio u sebe kako je najbolje mogao. Nismo imali što dati jedan drugome, pa niti malo nade u budućnost. Zabrinjavali bismo se zbog kojekakvih sitnica i o njima bismo dugo raspravljali u detalje, pa i o najjednostavnijim zbivanjima. Tako bi se nadugo i naširoko razglabalo što će biti s nama kad počnu kiše ili kad dođu hladniji jesenski dani? O zimi nitko uopće nije htio razmišljati! Nismo dobivali nikakve dnevne novine, a pogotovo nismo primali bilo kakva pisma. Nismo imali nikakav kontakt sa svijetom izvan našeg ograđenog logora. Bili smo potpuno odsječeni od vanjskog svijeta i svih događaja tamo. Ovdje smo tu izolaciju vjerojatno još teže podnosili nego fizičke neudobnosti logorskog života. U to sam bio siguran!

Nakon kraćeg vremena, bilo mi je dosta stajati stiješnjen između kolega, koji nisu baš ugodno mirisali. Odšetao sam se do obližnjeg stabla i sjeo tamo u hladovinu krošnje. Odavde sam mogao, istina dosta slabo, čuti riječi i pratiti bogoslužja. Jedan je mikrofona bio obješen u dudovoj krošnji iznad oltara, pa bi se iz njega jedva čuo neki kreštav glas. Promatrao sam logoraše, te primijetio da ih je većina starijih godišta, a među njima ih je samo nekoliko mlađih

godišta. Stariji se zarobljenici nisu družili s mlađima, što je bilo začuđujuće obzirom da su svi zajedno dijelili istu sudbinu. Razlog bi tome mogao biti taj što su svi stariji zarobljenici bili časnici viših činova te možda služili u raznim jedinicama a valjda su također bili iz raznih vojnih okruga.

Primijetio sam da postoje znatne razlike među zarobljenicima, jer su mnogi od njih bili bolje odjeveni i obuveni. Po tome sam zaključio da su bili kasnije zarobljeni, a u logor su došli neposredno od svojih domova. Sigurno su mnogi od njih napustili svoje jedinice, te se skrivali danima, a možda i tjednima u skloništima, sve dok rat nije završio. Vjerojatno ih je nova vlast nakon oslobođenja pozvala da se moraju javiti na tečaj za preodgajanje - o čemu su svi logoraši jednako pričali. Oni su se razlikovali i po tome jer su bili uhranjeniji i u boljoj kondiciji, uspoređujući s nama koji smo prošli križne putove od Slovenije dovdje. Oni sigurno nisu prošli sve strahote i opasnosti po život, tegobe i nedaće koje su nas pratile na križnim putovima. Oni su ovamo došli relativno dobro odjeveni i obuveni, pa su sobom možda mogli ponijeti i nešto hrane. Nama su na križnom putu sve oduzeli ili smo morali "džorati" da bismo preživjeli. Dakle, bitna je razlika kojoj grupi pripadaš: onima koji su se kasnije javili na poziv za preodgajanje ili nama koji smo došli ovamo raznim križnim putovima.

Pokušao sam si predočiti strahote i tjeskobe koje su oni oćutjeli čekajući u svojim skloništima da ih netko ne bi otkrio. Što su osjećali kada su izašli iz svojih skloništa, te se suoćili s novom stvarnošću koja im sigurno nije bila sklona? Zašto i kada su se javili na poziv za preodgajanje kada im je to objavila nova vlast? Kakve su strahove ćutjeli kada su ih strpali u logore odakle su ih ovamo transportirali? Koliko sam mogao saznati ovi su časnici došli u zarobljenićke logore tijekom lipnja 1945. S njima se oćito nešto bolje postupalo u usporedbi s mojim vlastitim iskustvom. Je li to bilo možda zbog kasnijeg utjecaja Međunarodnog crvenog križa? Ja do danas nisam sreo niti jednog predstavnika Crvenog križa, a kamo li primio nekakvu pomoć od njih. Moje ime je bilo napisano prvi put na putnom nalogu kojim me je otac uspio izvući iz kaznionice u Sremskoj Mitrovici i vratiti u zatvor osjećke OZN-e. Možda su se vođe novog režima zamislili nad svojim politićkim postupkom, kako pred vlastitim narodima u Jugoslaviji, pa tako i pred svjetskom javnošću? Naivna budalo, pomislih! Tko se uopće brinuo ili koga su se ticala bezimene tisuće hrvatskih zarobljenika?

U Kovinu je bilo malo onih koji su ovamo došli nakon što su preživjeli duge i smrtonosne križne putove od oko 500 kilometara u drugoj polovici svibnja i početkom lipnja. Iskustva stećena na tom putu su nas oćvrsnula i ojaćala prema tjelesnim i duševnim bolima, a osjećaji su prešli preko granice ukorijenjenog straha za vlastiti život. To nas je ćinilo drugaćijima od ostalih logoraša. Malo nas je koji su proživjeli križne putove - u to sam bio siguran. Sjedeci pod dudom, za vrijeme nedjeljne mise u kovinskom logoru, bio sam siguran da su za mene sva strašna iskustva već prošlost, ali su ostala sjećanja na užase prošlih tjedana. Ja ih NEĆU NIKADA zaboraviti! Ostat će

mi duboko zatrpana u mojoj podsvijesti sve do onog sretnog trenutka u slobodi kada ih se budem smio prisjetiti. Hoću li to doživjeti? SADA o tome neću više razmišljati!

Okupljeni su logoraši povremeno glasno odgovarali molitvene tekstove, pa sam tako znao se misa odvija na oltaru koji nisam mogao vidjeti. Sjetio sam se misa kojima smo morali prisustvovati nedjeljom, hodajući do crkve u sklopu svoga razreda. Najviše sam ipak naučio o katoličkom bogoslužje za vrijeme dok sam bio član Marijine kongregacije u Osijeku. Isusovac pater Krist je izvrsno vodio tu organizacije u kojoj sam vršio važne funkcije sve do pred maturu 1943. Sjećajući se duhovnih vježbi, kojima smo prisustvovali ljeti, misli su krenule mističnim putem o vjerovanje u Svevišnjega. Je li Bog unaprijed odredio da na zemlji bude toliko boli i patnji? Je li moguće da se čovjek, kao posljednja i najuspješnija tvorevina, okrene Njegovom voljom protiv samoga sebe? Možda čovjek uopće nije Božja posljednja i najuspješnija tvorevina?

Okupili su nas u logoru odredbom i voljom novoga režima, a taj oglašava i proglašava jednakost za sve ljude i svima jednaku diobu svih dobara. Pa gle, gdje smo sada, nakon što su donosioci tih sloboda sve učinili i nastojali nas pobiti i odstraniti bez glasa nastojeći izbrisati tragove svojih zlodjela! Gorčina je u meni rasla i prijetila prelijevanjem "čaše" tj. korakom koji bi za mene značio neodložni kraj. Morao sam skupiti svu svoje volje da zaustavim taj kobni slijed misli. Takve misli sigurno ne vode nikamo i ne bi pomogle održati na životu, te izdržati u ovom logoru. Pogledaj oko sebe taj logor gdje nitko nikome ne vjeruje kao da prisustvujemo nekoj tragikomičnoj lakrdiji. U logoru vlada nepovjerenje prema svakome i svemu što se čuje. Nitko nije pripravan govoriti o samome sebi, a niti neće sebi priznati istinu. S kime bi izmijenio misli kada ne poznaješ nikoga tko bi samovoljno i spremno pričao o sebi, odakle dolazi i kako je došao ovamo. Kakav je to duboki strah ušao u ove ljude?

Nastojao sam usredotočiti moju pažnju na bogoslužje te pokušavao shvatiti činjenicu, da su se na istom oltaru obavljala tri razna bogoslužja i to po katoličkom, pravoslavnom i islamskom ritualu. Zbilja je neobično što se među logorašima našlo više svećenika i imama. Gdje su oni bili posljednjih mjeseci rata, s kojim jedinicama i kako su dospjeli ovamo? Zašto su se oni molili za vrijeme rata ili kasnije na putu u ovaj logor? Mole li oni zbilja svim srcem za nas okupljene u ovom uzgajalištu svilenih buba kamo su nas doveli na preodgoj?

Kakva li je to opća zbrka svuda, a pogotovo u mojim mislima? Hoćemo li se ikada vratiti normalnom životu, nakon svega što smo proživjeli? Tko bi znao odgovore na gomilu mojih zbrkanih misli i osjećaja? Hoćemo li ikada moći biti osjećajni i nježni ljubavnici? Hoćemo li u opće biti u stanje osnovati vlastite obitelji u kojima ćemo biti pouzdani muževi i dobri očevi još nerođenoj djeci?

Prisiljavao sam se prekinuti svoja pesimistična razmišljanja. U tome mi je pomogao svećenikov zov "Pax vobiscum" na koji su svi okupljeni glasno odgovorili "i s Duhom Tvojim!". Znači da će misa uskoro završiti svećenikovim otpustom "Ite Missa est" na što su okupljeni odgovorili "Deo gracias!", te se počeli polako razilaziti. Poslije tog nedjeljnog poremećaja bogoslužjem, koje nisam očekivao u logoru vratio sam se do našega duda.

Glavno je dnevno zaduženje bilo protratiti vrijeme kako bi prošao dan, a što su mnogi zarobljenici vrlo teško podnosili ne radeći ama baš ništa. Među logorašima je bilo raznih specijalista i visoko obrazovanih osoba, pa su neki od njih održavali razna predavanja ili neku vrstu stručnih tečajeva. Kao novo pridošli nisam mogao odmah znati kada i o čemu će se predavati ili poučavati, jer nigdje nije bilo neke oglasne ploče. Pri posjetu latrini moglo se najbrže doznati sve te pojedinosti, ali često prekasno i često su obavijesti bile nepotpune. Ipak, uspio sam prisustvovati nekim predavanjima, ako me u tome nije spriječilo igranje preferanse-a, što je bilo prioritetno. U stvari, istini za volju, rijetko sam slušao predavanja, pa sam jedva što pametnog naučio u logoru.

Nekoliko dana nakon prve nedjelje u kovinskom logoru čuo sam da traže više dobrovoljaca za donošenje vode za kuhinje. Htio sam se prijaviti, ali su me kolege upozoravali da to ne činim jer se dobrovoljni rad često pretvori u rad koji oficiri ne moraju činiti. Događalo se to u prvim danima logora, kada su tražili dobrovoljce za rad izvan logora. Odveli su ih podalje od željezničke stanice, pa su morali istovariti raznoliki teret iz vagona od kojih su najgore bile, djelomično popucane, vreće cementa. Pri radu su se prilično uprijali, pogotovo od cementa, ali im kasnije nisu omogućili da se negdje operu. Kao "nagradu" za svoj dobrovoljni rad dobili su vrlo lošu hranu, pa im je cement i dobrovoljstvo ostalo u vrlo lošoj uspomeni. Zato je zapovjedništvo logoraša odlučilo da se nitko od hrvatskih časnika ne smije javiti za dobrovoljni rad, ako taj rad nije bio odobren od stožera kojega su u komandi logora zvali "zarobljenički komitet". Stožer je odobravao samo prijeko potrebni rad, ali nikada nisam saznao gdje se nalazi i tko zapravo donosi odluku što smije raditi hrvatski časnici.

Unatoč svima tim pričama i opomenama, javio sam se rano u jutro kod kuhinje i upitao trebaju li dobrovoljca za rad. Uskoro sam se našao u maloj grupi dobrovoljaca koja je krenula iz logora vukući i gurajući kola na kojima je bila učvršćena velika cilindrična cisterna. Na kolima je visjelo mnogo raznolikih posuda i kablova kojima se punila cisterna, a prazna su pravila užasnu buku pored škripanja kotača. U pratnji dvojice stražara, izašli smo kroz glavnu kapije i uputili se lijevo na glavnu cestu kojom sam ovamo došao prije tjedan dana.

Prolazeći pored ograde i našega duda vidio sam da se tamo već okupila preferanse grupa. Uskoro su me primijetili u grupi vodonoša, pa su zabrinuti dobacivali glasne neke primjedbe, koje nisam mogao čuti zbog glasne buke

kola. Poneki je prstom pokazivao na čelo vrteći prstom i time pokušavao reći da sam poludio što sam se javio za rad. Meni to nije smetalo i bilo mi je svejedno što će misliti o meni, glavno da mogu izići iz logora i nešto slobodnije se kretati cestom izvan logora.

Osjećao sam se dobro gurajući kola koja su brencala metalnim zvukom praznih posuda kojima ćemo puniti cisternu vodom. Na dohvat sela Kovin nalazio se oveći bunar s plavo obojenim metalnim kućištem te s jednim velikim kotačem i pozamašnim ručkama na obje strane. Sjetio sam se takvih arteških bunara koji su crpili vodu iz priličnih dubina, što se moglo i ovdje očekivati. Kod bunara je bilo nekoliko civila koji su s mukom okretali kotače, dok je osovina škripila i cviljela vapeći za podmazivanjem. Mještani su napustili bunar čim smo mu prišli pa se ne bi osvrnuli na nas, kada smo počeli vaditi vodu iz bunara. Dok su dvojica mukom okretala kotače, dotle su drugi punili posude i kablove jedan za drugim, nosili ih do kola gdje bi dvojica istresala sadržaj vrlo polako puneći cisternu. To nije bio jednostavan i lagan posao, ali zato jedini način da logor dobije dovoljno vode za kuhanje i potrebe komandature.

U okolici Kovina sigurno nije bilo drugog izvora, dok su arteški bunari bili jedina mjesta gdje se vadila voda. Zato smo vodu u logoru dobivali samo u obliku juhe, jer je za piće, a pogotovo za pranje, nije bilo dovoljno za tri tisuće ožednjelih duša. Bliže logoru je postojao napušteni bunar, ali je voda u njemu bila muljevita i zagađena algama pa su se u njoj dobro osjećale samo žabe. Vodu koje bismo donijeli u logor u posudama i kablovima mogli smo među sobom podijeliti za pranje. Kod pumpe bismo napunili sve što se dalo napuniti, a došavši do starog bunara pretočili što je ostalo i onda neke od posuda napunili vodom iz starog bunara. Sve su posude, pa i kablovi, propuštali vodu kroz niz rupica koje smo nastojali začepiti, koliko se dalo, kako bismo donijeli u logor i podijelili što više vode kolegama. Dakle, za mene je to bio sigurno koristan dragovoljni rad!

Za vrijeme prve stanke zbog napornog izvlačenja vode, odlučio sam pogledati što je s osovinom bunara. Prvo sam pokušao otvoriti zapuštene ventile za podmazivanje osovine, pa mi je teškom mukom uspjelo odvrnuti poklopce. Pokazao sam stražaru da u ventilima uopće nema maziva i da su potpuno zakorjeli od smeća i prašine. Zamolio sam ga, da nađe u selu kolara ili kovača koji će mu dati maziva, dok ću ja za to vrijeme očistiti ventile, te usku cijev iz koje ističe voda. Sve je bilo strašno prljavo i zapušteno, a ja nisam imao ni pravoga alata, a kamoli krpa da očistim svu tu prljavštinu.

Na svu sreću uskoro mi je prišao seljak, pa kad je vidio što radim odmah se ponudio da mi pomogne. Prvo smo zajedničkim silama skinuli metalni poklopac što je olakšalo čišćenje a pogotovo oko ležaja osovine. Zajedničkim smo silama uspješno obavili prijeko potrebno čišćenje i održavanje potpuno zapuštenog arteškog bunara. Malo zatim je stiglo mazivo, pa smo napunili do ruba ventile i zavrnuili poklopce te još dobro podmazali ležajeve osovine.

Konačno je došao svečani trenutak da se pokrenu kotači i, gle, odjednom je okretanje išlo "kao podmazano", mnogo lakše i bez cviljenja osovine. Svi su hvalili moj pothvat za održavanje bunara počevši od mojih vodo-nosećih kolega, pa sve do posjetilaca bunara koji su dolazili iz okolice. Vijest se o uspješnom funkcioniranju bunara brzo proširila, pa sam postao poznati zarobljenik, koji je stvorio čudo da se opet lagano izvlači voda iz jedinog arteškog bunara na daleko i široko oko Kovina.

Seljak, koji mi je pomagao pri čišćenju, me je pozvao da s njime doručujem, a kolege su me oslobodili dužnosti. Doručak se sastojao od bijelog kruha i bijele slanine (bez mesnoga sloja) te luka pa smo zalogaje "podmazivali" šljivovicom. Na odlasku mi je seljak dao veliku lubenicu koju sam smjestio na kola. Na povratku sam hodao u potpunoj omaglici što zbog sunca, ali više zbog šljivovice koja je bila previše žestoka za moje fizičko stanje. Protivno svim mišljenjima i opomenama mojih kolega, moj se dobrovoljni rad pokazao vrlo korisnim i pravim blagoslovom za mene. Uspostavio sam vezu s lokalnim stanovništvom, dobio sam dobar doručak i veliku lubenicu kojom ćemo moći utažiti žeđ dok ne nabavim drugu. Oba su stražara jako cijenila moj pothvat i zahtijevali su od mene da budem u grupi vodonoša svakoga dana. Smatrali su da je moja prisutnost vrlo potrebna i na dobrobit svima.

I tako sam postao osoba posebnog povjerenja kao spretni mehaničar, koji zna kako treba popraviti pokvarene bunare, pa nisam više trebao okretati kotače niti nositi kablove s vodom. Bio sam pošteđen posla vodonoše, ali sam se morao ustajati rano svakog jutra, te gurati kola s cisternom do bunara i napunjenog natrag u logor. Prvom sam prilikom očistio i podmazao osovine i ležajeve kotača naše cisterne, pa su prestala škripanja te je vodonošama bilo mnogo lakše gurati kola. Moje je samopouzdanje poraslo pa sam odlučio da pokrpam posude i kablove koji su propuštali vodu pri punjenju. Vidio sam kako su to radili cigani na sajmovima ili kad su obilazili kuće vičući: "Krpamo lonce, rajndle. Kotlove krpamo!" U logorskoj sam radionici našao dovoljno prikladnog otpada za krpanje posuda, a čekić i kliješta sam posudio od stanara u najbližoj kući u blizini bunara. Da je moj boravak u Kovinu trajao duže vjerojatno bih postao specijalista u krpanje lonaca, šerpa i drugih posuda.

Seljaci su dolazili k bunaru, pa su sve češće davali nešto hrane ili po koju lubenicu vodonošama. Ja sam se svaki put vraćao u logor bar s jednom lubenicom za Veta i mene, pa tako nismo više morali žeđati. Katkada sam kupio nešto hrane za što su mi poslužili dinari koje sam dobio od majke pri odlasku iz osječke OZN-e. Dinar je tada mnogo vrijedio, pa sam već za desetak para mogao kupiti lubenicu. Kartaški su mi partneri oprostili moja jutarnja odsustva, pogotovo kad smo zajedno pojeli lubenicu ili hranu, koju sam dobio na poklon od mog "bunarskog pomoćnika" ili bih nešto kupio za dinar. Odlasci na bunar su za mene bili nešto kao nalik "mirisanja" slobode te su u meni budili nadu, da ću uskoro možda moći ići putom dalje od bunara.

Jednog sam se jutro vratio s vodonošama, bila je to subota 4. kolovoza, pa sam pri ulasku u logorski prostor osjetio kao da se jutros nešto posebno dogodilo. Bio sam već dva tjedna u Kovinu, pa me odjednom obuzeo neki predosjećaj očekivanja nečega od čega mi se digla kosa na tjemenu. Odšetao sam do našeg duda noseći pod pazuhom veliku lubenicu i preko ramena tešku torbu jer je bila puna kruha i sira. Bilo je uspješno jutro, jer sam od seljanke uspio povoljno kupiti sira a kruh mi je poklonila, jer sam ja taj koji je popravio bunar. Svakako je bilo lakše trgovati sa seljankama koje su bile darežljivije i više dobrotvorne od muškaraca. Pun dobre volje žurio sam se do našeg kartaškog mjesta gdje sam htio podijeliti hranu i lubenicu s kartašima i s nekoliko naših stalnih navijača.

Kad sam stigao do naše grupe, vidio sam da još nisu počeli s preferanse-om, nego su svi divlje gestikulirali i glasno razgovarali tako da nisu primijetili moj dolazak. Nisam odložio teret već prišao najbližem, te vrlo glasno upitao: "Što radite, do vraga? Zašto još niste počeli s preferanse-om?" - Tek su sada moji suigrači primijetili moj povratak, pa se netko okrenu meni šapćući kao da se radi o nevjerojatoj novosti: "Profesor je poludio! Lud je! Galami i više bez veze. Pleše i skakuće kao mahnit tamo kod latrina. Neki su otišli po njega da ga dovedu ovamo."

U prvi sam čas pomislio da je profesoru Sofiću pozlilo, ali je takovo ponašanje sigurno izazvalo nešto drugo, pa upitah: "Što su posljednje latrinske vijesti?" - "Nitko se još nije vratio od tamo s novim vijestima, pa smo čekali tebe. Jesi li ti što čuo tamo u komandanturi?"

"Žalim, nisam bio u komandanturi, nego u kuhinji, a tamo su svi normalno radili svoj posao. Može li mi tko pomoći s teškom lubenicom?" - Prošlo je kojih desetak minuta, kad smo primijetili da se vraća naša grupa izviđača koje su poslali do latrina. Vidjelo se da vode ili pridržavaju profesora Sofića, koji je još uvijek nešto vikao i skakutao među drugovima. Profesor je izgledao kao neki derviš u grupi koja ga je gurala prema našem mjestu, pa smo odjednom mogli razabrati njegove riječi.

"AMNESTIJA! DOŠLA JE AMNESTIJA! Amnestija, stvarno, je za sve nas!" Profesor je vikao iznad svih svojih snaga i nije prestajao skakutati i žestoko gestikulirati oko sebe. U prvi tren je vijest o amnestiji djelovala na nas potresno i primili smo je s potpunom nevjericom. Stajali smo tamo kao okamenjeni na mjestu i zurili nepovjerljivo u profesora. Je li profesor iznenada poludio? Opća šutnja je mahom prekinuta, kad je profesor došao među nas i stao pričati o najnovijoj latrinskoj vijesti. Svi su istovremeno govorili i raspravljali o vijesti, pri tome divlje gestikulirajući i gurajući se bliže oko profesora da sami čuju što će im on, možda, reći. Odjednom su se počeli međusobno grliti, te su rukama udarali jedan drugoga po leđima u znak veselja. Jednog su profesora skoro zdrobili od ganuća što im je donio tu sretnu vijest. Ja sam se nekako uspio izvući iz tog uskomešanog klupka ljudi, te otišao nastranu čekajući da oslobode profesora.

Profesor se smirio, te se malo kasnije uspio osloboditi grozda znatiželjnika. Potom je prišao meni, te me zagrlj i reče tronutim glasom i suzama u očima: "Dragi moj, dragi moj dječače! Sajgling, dragi moj sinko! Tako sam sretan za tebe i za sve nas ovdje. Istina je, sinko moj, izdana je opća amnestija i oprost za sve domobrane! Uskoro ćemo ići kući! Bit ćemo opet slobodni! Vjeruj mi, dojenče moje, oprosti, dječače moj... uh, što to ludo govorim. Pa ti nisi više dojenče nego zreo čovjek, sinko moj. Vjeruj mi, istina je da su nas sve amnestirali i oprostili...!" - Grcajući posljednje riječi, profesor Sofić me je čvrsto zagrljio, a ni sam ne bih više ništa čuo, jer sam bio veoma dirnut, pa mi suze bez veze potekoše niz obraze.

Ne znam koliko dugo sam stajao kao ukopan, dok su mi misli jurile kao mahnite iza zatvorenih očnih kapaka iz kojih su nezaustavljivo tekle suze. Je li to zbilja istina koje sam tek netom saznao? Stalno sam si ponavljao to pitanja - još uvijek ne vjerujući u stvarnost te sretne vijesti. OPROST... od čega? AMNESTIJA ... što je to? Što će biti s nama sada? Kada ćemo moći ići svojim kućama? Hoćemo li morati hodati? Ako smo amnestirani znači li to da nećemo biti preodgajani? A što ćeš sada, Dojenče?

* * * * *